

”Förbannade, smutsiga apor”

Apornas planet som raspolitisk allegori

I augusti 2011 skakades London och andra brittiska storstäder av våldsamma upplopp, som resulterade i fem dödsfall, hundratals skadade och stor materiell skadegörelse. Bland upploppsmakarna fanns många med invandrarbakgrund och dramatiska bilder av (i huvudsak) icke-vita ungdomar i konfrontation med (i huvudsak) vita poliser spreds över världen. Under några dagars tid fylldes diskussionsforumen på Internet av mer eller mindre osakliga, smaklösa och oftast anonyma kommentarer, bland dem elakheter i stil med ”De (det vill säga upploppsdeltagarna) har tydligen tagit intryck av den nya *Apornas planet*-filmen”.

Sådana tarvligheter syftade till den amerikanska filmen *Rise of the Planet of the Apes* (som på svenska fått det klumpiga namnet *Apornas planet: r(E)volution*), som råkade ha världspremiär den 5 augusti 2011, precis innan kravallerna i London började. Denna film är en ny version av de populära *Apornas planet*-filmerna från 1960- och 70-talen. Dessa i sin tur baserar sig på fransmannen Pierre Boulles science fiction-roman från 1963, *La Planète des singes*, där en grupp mänskliga astronauter på en interstellär rymdresa i en inte alltför avlägsen framtid upptäcker en planet där människor och människoapor bytt roller.

Även om en uppdaterad filmversion av *Apornas planet* inte hade gjorts, eller om kravallerna inträffat innan filmen haft premiär, hade säkert många människor genast förstått hänsyftningen med de rasistiska kommentarerna. Till den grad har *Apornas planet*-filmserien blivit en etablerad del av västerländsk populärkultur att även de som inte sett någon av filmerna (i skrivande stund totalt sju stycken, och fler lär det bli) eller läst romanen åtminstone kan

gissa sig till vad det handlar om: att aporna – djuren! – gör uppror mot människorna och gör dem till sina undersåtar. Underförstått: aporna i *Apornas planet* representerar inte i första hand verkliga apor utan människor, närmare bestämt ”annorlunda” människor – eller, i klarspråk uttryckt, icke-vita människor. Man behöver inte vara särskilt djupt sociopolitiskt fixerad för att dra paralleller mellan *Apornas planet*-filmerna och de verkliga rasförhållandena i västerländska samhällen – de parallellerna är minsann tydliga. Men hur kom det sig att dessa filmer baserade på en relativt okänd fransk författares roman förvandlats till ”den bästa introduktionen till förhållandena mellan svarta och vita” (som Sammy Davis Jr. lär ha sagt om den ursprungliga filmen)?

Upphovsmannen till *Apornas planet*-fenomenet var Pierre Boulle (1912–1994). Hans första berömda roman, *Bron över floden Kwai* (1952), inspirerades av Boulles egna upplevelser som krigsfånge under det andra världskriget. Boulle, som befann sig i Franska Indokina vid krigsutbrottet, gick med i motståndsrörelsen mot tyskarna och senare japanerna. I flera års tid fungerade han som spion för de allierade, men 1943 blev han tillfångatagen av de Vichyregimen trogna franska myndigheterna och överräcktes till japansk krigsfångenskap. Ett år senare lyckades han fly och därefter deltog han, likt några av karaktärerna i *Bron över floden Kwai*, i diverse sabotageoperationer mot japanerna ända till krigsslutet.

Står ursprunget till *Apornas planet* att söka på japanska krigsfängeläger, där den vite mannen – uttryckligen mannen – var tvungen att lyda och underkasta sig icke-vita? Misstanken ligger nära till hands. För en modern läsare av *Bron över floden*

Kwai är det slående hur grovt rasistiskt mycket av bokens språkbruk är. Åtskilliga gånger hänvisar britten till japaner inte bara som ”vildar”, utan också som ”apor”, ”gorillor” och ”babianer”. Säkert brukades liknande och värre benämningar (i smyg!) av västerländska krigsfångar i verkligheten, men i Bouilles roman går dehumaniseringen av japanerna (och, för den delen, asiater och icke-vita i allmänhet) ett steg längre. Flera gånger säger bokens briter att japaner är oförmögna att på egen hand åstadkomma ett sådant kraftprov av ingenjörskonst som den eponyma bron. I själva verket trotsar de brittiska krigsfångarna sina fångvaktare genom själva byggandet av bron, som är mycket bättre byggd än vad japanerna själva normalt skulle ha gjort. På det sättet kan briterna även under krigsfångenskapens förödmjukelse demonstrera sin överlägsenhet gentemot japanerna. Det väsentliga i sammanhanget är att även om De Andra (sedda ur en vit europés synvinkel) är i många avseenden lika Oss är de i andra avseenden annorlunda, underlägsna.

Apornas planet publicerades vid en tidpunkt då Frankrikes kolonialimperium definitivt började rasa ihop. År 1963 hade landet knappt hunnit återhämta sig från andra världskriget och den nesliga ockupationen av franskt territorium av tyskarna i Europa och av japanerna i Sydostasien. Därtill kom den efterkrigstida förlusten av Franska Indokina, som kulminerade i det katastrofala nederlaget vid Dien Bien Phu, den inte mindre svidande och blodiga förlusten av Algeriet, samt de övriga afrikanska kolonierna. Samtidigt skedde en demografisk omvälvning i moderlandet, då invandrare från de forna kolonierna i allt större utsträckning började anlända till Frankrike. Det finns aspekter i Bouilles roman som kan tolkas som plåster på sårerna för den skadade franska nationalkänslan, för i *Apornas planet* är den interstellära rymdexpeditionen uttryckligen fransk. Den som vill tolka *Apornas planet* som ett uttryck för franska nationella trauman kan se signifikans i detta: även om kolonialväldet på denna planet gått förlorat kan Frankrike trösta sig med att landet i framtiden kan göra nya erövringar i den yttre rymden.

Väl framme på denna planet, som förresten heter Soror (”syster” på latin), finner den franska rymdexpeditionen en Jord-lik, till synes gästvänlig mil-

jö. Resenärerna kommer snabbt underfund med att planeten är bebodd – och därtill av människor som ytligt sett är identiska med människorna på Jorden. Dock med den skillnaden att de är nakna, ociviliserade vildar som saknar talförmåga. Astronauterna hinner inte länge undra över denna omständighet, för snart finner de sig jagade av någon (eller något) och måste fly för livet tillsammans med vildmänskorna. En av dem, journalisten Ulysse Mérou, blir tillfångatagen av sina förföljare: välklädda gorillor, beväpnade med gevär! Ulysse sätts i en bur och transporteras till en stad som verkar identisk med en typisk 1900-talsstad med hus, bilar och elektricitet. Dess invånare består dock inte av människor utan av gorillor, schimpanser och orangutanger, som använder kläder, talar (visserligen ett för Ulysse okänt språk) och även i övriga avseenden uppför sig helt som moderna västerländska människor på Jorden.

Ulysse hamnar på en anläggning som han snart inser är en försöksdjursanstalt. Efter många försök lyckas han få kontakt med sin schimpansskötare och bevisa för henne att han är en intelligent varelse – trots att skeptiska orangutangvetenskapsmän i det längsta betraktar idén om en talande människa som humbug. Till slut återfår Ulysse sin frihet och blir accepterad som en medlem av apsamhället. Han börjar dock snart lida av ensamhet, då han inte har några mänskliga jämlingar att umgås med. Ett ännu allvarigare problem uppstår då aporna vid en arkeologisk utgrävning upptäcker bevis på att Sorors människor för tusentals år sedan haft en lika högt utvecklad kultur som dess nuvarande härskare, aporna. Apona börjar nu betrakta Ulysse som ett potentiellt hot och beslutar att för säkerhets skull avliva honom. Med hjälp av två vänligt sinnade schimpanser lyckas Ulysse fly tillbaka till sitt rymdskepp och sätter kursen tillbaka till Jorden. Han landar i närheten av Paris, bara för att till sin fasa upptäcka att under den tid som rymdexpeditionen varit borta har även Jorden övertagits av intelligenta apor!

Bouille själv ansåg *Apornas planet* vara omöjlig att överföra till den vita duken. Hollywood blev emellertid snabbt intresserad av romanen och en filmversion, regisserad av Franklin J. Schaffner, hade premiär 1968. Filmen blev, typiskt nog, fullständigt amerikaniserad. Dess rymdexpedition är ameri-

kansk och huvudpersonen (som spelas av Charlton Heston) heter nu Taylor. I likhet med Boulles roman finner sig även dessa astronauter snart strandsatta på en främmande planet bebodd av vilda människor och snart nog blir de angripna och tillfångatagna av beväpnade gorillor.

Till skillnad från Boulles roman talar aporna i filmen engelska. Sina första ord yttrar Taylor till aporna då de fångat honom efter ett flyktt försök. Då en gorilla vidrör honom säger han, med rösten full av trots och förakt, ”Ta bort dina tassor från mig, din förbannade, smutsiga apa”. Även efter detta vägrar de flesta apor envist att acceptera att Taylor äger en intelligens jämbördig med deras egen, men till slut lyckas Taylor med hjälp av några schimpansallierade fly från apstaden. Filmversionens numera klassiska slutscen avviker från den i romanen. I filmen upptäcker Taylor den förfallna och till hälften i sanden nersjunkna

statyn av Frihetsgudinnan. Detta får honom att inse att han hela tiden har befunnit sig på Jorden och inte på någon främmande planet, och att mänskligheten under den tid hans rymdskepp befunnit sig på sin färd själv har utplånat sin civilisation genom (förmodligen) ett globalt kärnvapenkrig, vilket i sin tur gett aporna chansen att ta över.

I Boulles roman sägs det att Sorors apor upprätthållit samma kulturella nivå – motsvarande västerländsk 1900-talskultur – i cirka tio tusen år. Under denna långa tidsrymd har aporna knappt gjort några väsentliga teknologiska uppfinningar eller intellektuella upptäckter. I Apornas planet-filmen motsvarar apornas kultur en förindustriell bronsåldersnivå, dock med anakronistiska undantag som eldvapen, kameror, vattenslangar, samt en kunskap i medicin som är tillräckligt hög för att kunna utföra lobotomioperationer (valet att porträttera apornas kultur på detta vis i filmen berodde dock mer på begränsningar i budgeten än på en avsiktlig strävan att skilja sig från Boulles vision). Aporna kan alltså upprätthålla den existerande mänskliga kulturnivå de tar över men inte skapa något verkligen nytt. Detta för osökt tankarna till en av vita rasisters mest absurda teser: att endast vita människor kan skapa verklig högkultur medan färgade folk på sin höjd kan imitera (apa efter!) denna men inte skapa något originellt av värde.

Den första Apornas planet-filmen följdes i rask takt av sammanlagt fyra andra. Dessa filmer var av varierande och i huvudsak sjunkande kvalitet. I den första av dessa, *Bortom apornas planet* (1970), var det ännu människor som var huvudpersoner, men *Flykten från apornas planet* (1971), *Erövringen av apornas planet* (1972) och *Slaget om apornas planet* (1973) var alla sedda ur apornas perspektiv. I *Flykten från apornas planet* har några schimpanser flytt i en rymdfarkost



Apornas planet: r(E)volution hade världspremiär i augusti 2011.

innan en ny massiv kärnvapenexplosion slutgiltigt ödelägger hela planeten – och oförhoppandes reser de samtidigt tillbaka i tiden och hamnar i USA i den ungefärliga nutiden (det vill säga på 1970-talet). Nu är rollerna ombytta och det blir aporna som sätts i bur och måste övertyga människorna om sin intelligens. Filmen slutar med att schimpanserna dödas på order av presidentens vetenskapliga rådgivare, som på detta sätt vill förhindra mänsklighetens framtida undergång och underkastelse i apornas herravälde. Före sin död har dock aporna hunnit föda och gömma undan en baby, som ärvt sina föräldrars intelligens och talförmåga.

Det är denna schimpans – som heter Caesar – som är huvudpersonen i de följande två filmerna. Händelserna i *Erövringen av apornas planet* äger rum då Caesar just blivit fullvuxen (det vill säga på 1990-talet). I denna dystra framtidsvision har människor gjort schimpanser, gorillor och orangutanger till sina slavar. Efter att ha fått bevittna och själv utstå mänskliga grymheter gentemot apor blir Caesar till slut ledare för ett slavuppror. De upproriska aporna lyckas besegra människorna, men väljer att inte massakrera sina forna herrar efter segern; som Caesar uttrycker det i ett brandtal (riktat till både apor och människor) så har de som inte själva är människor råd att visa mänsklighet. I *Slaget om apornas planet* försöker människor och apor finna ett sätt att samexistera i frid som jämlikar. Filmens slutton är pessimistisk. Den antyder att en fredlig samvaro i det långa loppet inte kommer att lyckas och att framtiden är så utstakad att till slut kommer den ena gruppen (aporna) att vara härskare över den andra (människorna).

År 2001 hade en ny Apornas planet-film premiär. Regissören Tim Burton försökte återuppliva filmserien med hjälp av en enorm budget och massiva specialeffekter. I grund och botten var det fråga om en nyversion av 1968 års film, med samma huvudtema: en mänsklig astronaut från en framtid där interplanetär rymdfart är vardagsmat kraschlandar på en främmande planet där intelligenta, talande apor härskar över halvvida människor. Burtons version av Apornas planet-sagan saknade dock den sociala underton som gjorde originalfilmen från 1968 så kraftfull. Den lyckades varken tilltala kritikerna el-

ler filmpubliken och betraktas allmänt som ett misslyckande.

Ett årtionde senare gjordes ett nytt försök att återuppliva denna filmserie och denna gång med bättre resultat. Regissören Rupert Wyatts *Apornas planet: r(E)volution* blev en överraskande succé. Likt sina föregångare kan filmen knappast ha några aspirationer på att vara stor konst, men på sina egna villkor lyckas den väl. Denna gång är det fråga om en ”ursprungsfilm”, som utspelar sig i nutiden (eller egentligen i den omedelbara framtiden) och som visar hur det var möjligt för aporna att ta herraväldet över planeten. I likhet med *Erövringen av apornas planet* är filmens huvudrollsinnehavare en schimpans som heter Caesar (spelas av Andy Serkis), och i sinom tid blir även denna films Caesar ledare för fångna apor som slutligen lyckas rymma ur fångenskapen. Caesar har ärvt sin förhöjda intelligens från sin moder, som utsatts för medicinska djurförsök vilkas avsikt varit att finna ett botemedel mot Alzheimers sjukdom; vi får alltså äntligen en (relativt) logisk förklaring till hur aporna från början fick sin mänskliga intelligens – ett ämne som de ursprungliga filmerna med sina paradoxfyllda tidsreseteman egentligen undvek att besvara.

Ur en biologisk synpunkt är det intressant att jämföra hur de olika aparternas inbördes roller växlat inom Apornas planet-världen. I Boulles roman är apsamhället i stort sett uppdelat i tre klasser, som i sin tur sammanfaller med de tre olika arterna människoapor: schimpanser, gorillor och orangutanger. Schimpanserna är de intellektuella, de mest mentalt flexibla; orangutangerna, som är strikt dogmatiska och fantasilösa, representerar den politiska makten; gorillorna i sin tur står för den råa styrkan och för upprätthållandet av lag och ordning. Då Boule skrev sin bok var kunskapen om de stora människoapornas liv under naturliga förhållanden ännu ytterst bristfällig. Det mesta man kände till om människoapors beteende härstammade från djurparksdjur. I synnerhet gorillan hade ett rykte om sig att vara en vildsint best. Från och med 1960-talet började man dock få fram systematiska data om människoapornas liv i naturen och dessa fältstudier ändrade radikalt på gamla uppfattningar. Det visade sig att gorillor normalt är fredliga, stillsamma ve-

getarianer. Schimpanser däremot är livliga, nyfikna och aggressiva allätare, som dödar och äter andra djur, inklusive mindre apor. Dessutom kan schimpanser uppföra sig med chockerande brutalitet gentemot sina artfränder, till den grad att det ibland till och med förs regelrätta utrotningskrig mellan olika schimpansfloccar.

Publicerandet av dessa gorilla- och schimpansforskningens nya rön på 1960- och 1970-talen sammanföll med utgivandet av de olika *Apornas planet*-filmerna. Utan tvekan har de påverkat hur de olika människoaporna presenterats i filmerna. I den första filmen från 1968 är det orangutangerna som bestämmer. I den andra filmen är apornas ledare en krigisk gorillageneral. Från den tredje filmen framöver är det schimpanserna som är i fokus; det är schimpansen Caesar som blir ledare för den stora aperevolutionen i den fjärde filmen. Även i Burtons version innehas de flesta av apsamhällets ledande ställningar av schimpanser.

Wyatts nya *Apornas planet*-film är än mer schimpans-centrisk. Gorillor och orangutanger har nu ohjälpligen relegerats till biroller. En zoologisk nyhet har tillkommit: en av aporna i *Apornas planet: r(E)volution* är en bonobo eller så kallad dvärgschimpans (som trots sitt namn är endast marginellt mindre i storlek än den vanliga schimpansen). Denna bonobo är filmens apskurk, ett psykiskt och fysiskt misshandlat försöksdjur som utvecklat ett djupt och osläckligt hat mot alla människor. Intressant nog är bonoboer i verkligheten de mildaste och minst aggressiva av alla människoapor, och vanligen löser de sina konfliktsituationer genom sexuellt umgänge. Tydligt är valet att låta filmens ondaste apa vara just en bonobo en avsiktlig subversion från filmmakarnas sida. Hollywood-filmer har ju, som bekant, alltid haft mindre problem med att visa våld än med att visa sex. Vad människokaraktererna i *Apornas planet: r(E)volution* beträffar är det intressant att notera att filmens ”ondaste” människa, läkemedelsfirmans hänsynslösa och cyniska chef Jacobs, spelas av en mörkhyad man (den nigerianskfödde David Oyelowo). Åter måste man förmoda att detta varit ett fullt avsiktligt val från filmmakarnas sida: ett försök att bemöta eventuella anklagelser

om att filmens apor representerar ”färgade”, icke-vita människor?

Filmens klimax nås vid dess imponerande actionscener, där de befriade apornas primitiva, djuriska urkraft går lös över en modern storstad. Säkert utgör en del av tjusningen med hela konceptet bakom *Apornas planet* till en stor del just av detta: att få ta del i de undertrycktas, de nedsattas frigörelse och uppror mot överheten. Filmmakarna har otvivelaktigt lyckats med att få publiken att sympatisera med aporna. Då dessa konfronterar beväpnade kravallpoliser på San Franciscos Golden Gate-bro är det nog inte många filmtittare som hoppas på att de senare skall vinna.

När fiktiva apor på vita duken slåss med poliser väcker de lätt vår sympati, men när riktiga människor gör detsamma i verkligheten i London (eller på vilken plats som helst) är det många som inte förmår att känna någon förståelse, än mindre sympati, för sådana ”vandaler”. I synnerhet inte om de tillhör en annan etnisk grupp och därmed representerar De Andra. Det är en av vår arts märkliga och mindre tilltalande särdrag: trots allt det som vi har biologiskt gemensamt har vi ändå bara alltför lätt att ibland mentalt betrakta vissa av våra artfränder nästan som om de vore lika annorlunda oss som schimpanser, gorillor eller orangutanger. Och ibland kan vi med en rysning fantisera hur det skulle vara om De Andra någonsin fick övertaget och bytte roller med oss. Skulle de då i sin tur betrakta och behandla oss som ”apor”?

HENRY PIHLSTRÖM

Litteratur:

- Boulle, P. 1952: *Le Pont de la Rivière Kwai*. Editions Julliard. Engelsk översättning 1954: *The Bridge over the River Kwai*
- Boulle, P. 1963: *La Planète des singes*. Editions Julliard. Engelsk översättning 1964: *Monkey Planet*; senare upplagor har använt den mer korrekta titeln *Planet of the Apes*
- Greene, E. 2006: *Planet of the Apes as American Myth: Race, Politics, and Popular Culture*. New ed. Wesleyan University Press.